

„Smrti, má paní, má vzácná paní Smrti...“

Poetika bolesti a smrti v díle portugalské básnířky Florbely Espancy

Kateřina Ritterová

Katedra romanistiky

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

“Death, my lady, my precious lady of Death...”

The Poetics of Pain and Death in the Work of the Portuguese poet Florbela Espanca

Litikon, 2020, Vol. 5, No. 1, pp. 68-76

The basis of this short study is that the main theme and motive of the poetry of the Portuguese poet Florbela Espanca (1894-1930), one of the most significant Portuguese poetry authors of the first half of the XX. century is pain and death. The objective is to clarify the meaning of these two categories in her work and explain that it is not a romantic attachment to pain and death, but rather existential pain, from which death is the only escape. Through analyzing the themes in Florbela Espanca's work we find that the motive of death appears in all themes, it is included in amatory poetry, introspective poetry, even natural lyric poetry. In Florbela Espanca poetry it is pain from anxiety, the incognoscibility of oneself and the world.

Keywords: poetry, Florbela Espanca, Portuguese, pain, death

„Bolest je jen pro vyvolené...“

Smutek a bolest jsou v portugalské literatuře od jejích počátků chápány jako ty nejvznešenější pocity, představují důkaz náležitosti k vyšším bytostem, protože všechny vznešené duše trpí. Bolestný pocit, ať už je skutečnou bolestí nebo je to jen sladkobolný pocit portugalské duše „saudade“ (stesk), je podstatou portugalské poezie i prózy. Ve středověké literatuře se objevuje jak v cantigas de amor (písňích o lásce), tak v cantigas de amigo (písňích o milém), najdeme ho jako ctnost rytířských románů, je leitmotivem *Knihy stesku* Bernardima Ribeiry i jeho eklog: „Jiným aspektem, jenž v těchto skladbách bije do očí, je jisté narcistické lnutí k bolesti nebo snad lépe: rozhodnutí prožívat bolest až do konce, překonávat ji jejím plným prociťováním“ (Saraiva – Lopes, 1972, s. 125). Smutek je zde nepochybným znakem výjimečného ducha a je zajímavé sledovat, že je tento smutek spjatý s pojetím lásky, ke kterému patří jistá neměnná pravidla: panenství, tajemství, trpělivost a schopnost trpět. Bude i v básních Camõesových: „... podstupuje pro svou milostnou víru skutečná muka: jen se protřp svými neštěstími, abys jich byl hoden“ (s. 182), je přítomen v barokní poezii, v Bocageových sonetech, v prozaických

i poetických dílech romantismu, nemůže chybět v symbolismu a v dekadenci a samozřejmě je i v literatuře moderní.

„Má bolest je dokonalým klášteřem...“

Že portugalská básnířka Florbela Espanca (1894–1930) také chápala bolest jako výsadu výjimečných osobností, dokládá i její dopis přítelkyni Júlii Alves: „Na tomto světě máme jedinou jistotu, a tou je bolest, říká se, že bolest je jen pro vyvolené... a pokud jediné ti špatní jsou šťastní, blahorečená budiž bolest, která nás činí lepšími!“ (Espanca, 1992, s. 161). V díle této autorky najdeme trojjedinou kategorii Vášně – Bolest – Smrt. Můžeme ji chápat jako jednotu tří klíčových slov, tří pocitů, tří skutečností, které se prolínají, které společně existují a navzájem se ovlivňují. Bolest je jedním z hlavních leitmotivů díla Florbely Espancy, je koneckonců i hlavní a milovanou součástí jejího života, je jednou z kategorií, které jsou v poezii této básnířky psané velkým písmenem, je personifikovaná, je nazývána přítelkyní, podobně jako její družka smrt. Bolest se ale na druhou stranu stává i její konfirmací, sebeuplatněním a sebevyjádřením: „Jsem poutnice ve světě zabloudilá, / Jsem v životě beze směru, / Jsem sestrou snů, ach na mou věru, / Jsem ukřižovaná... bolestivá...“¹ (s. 11). V jiné básni jsou trpícími bytostmi oči, jsou personifikované, to ony jsou teď těmi vyššími bytostmi, které mohou číst a chápat básnířčiny bolestné verše: „... druhové mé bolesti, oči slzami zaplavené, / Vyplačte se mnou můj nesmírný bol, / Až budete číst mou knihu plnou hořkosti!“² (s. 120). Ze své bolesti si často staví paláce, kláštery a věže, které se tak stávají útočištěm trpících bytostí, vznešených a výjimečných duší: „Vznešená a plná pohrdání / Žiji sama ve svém paláci: Bolesti! // Má bolest je dokonalým klášteřem...“³ (s. 120). Bolest také charakterizuje ženu, dokonce můžeme říci, že je metaforou i metonymií ženiny existence, je jejím druhým jménem. Zde je obraz ženy až biblický, je to bytost, která se obětuje pro druhé: „Vášnivá bytost, obětování schopná, / Plná utrpení, to je žena! / své srdce v hrudi umlčíš, a ani tě snad nezabolí!“⁴ (s. 120). Další báseň zas odkazuje k situaci, kdy žena nemůže bojovat sama za sebe, za svou lásku, musí se přizpůsobit společenskému a sociálnímu diktátu: „Kolik vášně a lásky mívají / A nikdy ji nikomu nepřiznají. / Něžné duše bolesti a utrpení plné!“⁵ (s. 120).

Na druhou stranu ale v tvorbě básnířky najdeme i básně, které zobrazují trpící bytost, ženu, jako rytíře, jenž přišel o všechny svoje hmotné statky, o symboly svého rytířského stavu: „Ztratila jsem své nádherné paláce, / Jako mlhu vzdálenou, jež se rozplyne... / Chtěla jsem zvíťazet, bojovat, bránit je: / Zlámala jsem kopí, jedno po druhém! // Ztratila jsem pohár, i prsten svůj, / Svůj ocelový meč a bitevního koně, / Ztratila jsem svou přilbu ze zlata e drahokamů“⁶

¹ „Eu sou a que no mundo anda perdida, / Eu sou a que na vida não tem norte, / Sou a irmã do sonho, e desta sorte / Sou a crucificada... a dolorida...“

² „... irmãos na Dor, os olhos rasos de água, / chorai comigo a minha imensa mágoa, / lendo o meu livro só de mágoas cheio!...“

³ „A minha Dor é um convento ideal...“

⁴ „Um ente de paixão e sacrifício, de sofrimento cheio, eis a mulher! / Esmaga o coração dentro do peito, e nem te doas coração, sequer!“

⁵ „quanta paixão e amor às vezes tem / Sem nunca o confessarem a ninguém / Doces almas de dor e sofrimento!“

⁶ „Perdi os meus fantásticos castelos / Como névoa distante que se esfuma... / Quis vencer, quis lutar, quis defendê-los: / Quebrei as minhas lanças uma a uma! // ... // Perdi a minha taça, o meu anel, / A minha cota de aço, o meu corcel, / Perdi meu elmo de ouro e pedrarias...“

(s. 120). Bolest ze ztráty toho, co určuje osobnost subjektu, je v této básni zesílena anaforou ztratila jsem – ztratila jsem a v poslední strofě nekompletní anaforou na rtech – na srdci: „Na rtech mám podivné prosby... / Na srdci mém mě skály tíží... / Vyděšená na své prázdné ruce hledím...“⁷ (s. 120). V této poslední strofě je vyjádřen pocit absolutního zmaru, prázdna a marnosti. Metafora „na srdci mém mě skály tíží“ jako by navozovala pocit nejen hlubokého smutku, ale i výčitek svědomí. Opět se zde objevuje i motiv samoty, který úzce souvisí i s kategorií bolesti a je nutným východiskem k sebepoznání a zdokonalení.

Bolest jako podstata a charakteristická vlastnost subjektu, bolest jako něco neoddělitelného, jako kletba a zároveň kouzlo, které člověka odděluje od ostatních i od sebe samého, to je téma básně *Sem remédio* (*Nevyléčitelná, Beznadějná, případně Bez naděje*): „Ten, kdo mě má doopravdy rád, / Netuší, co cítím a kým jsem... / Netuší, že jednou bolest šla kolem / Mých dveří a vešla tentokrát. // A od té doby se tak strašně bojím, / Ten chlad, který mnou prochází a mrazí / To, co dobrého mi pán dal a co mi schází / Vždyť ani nevím, kam jdu a kudy chodím!“⁸ (s. 120). Bolest je zde opět personifikovaná, je jako zlá sudička, která na člověka uvrhne zlou kletbu, ze které není vysvobození. Paralyzuje celou osobnost, která už není schopna normálního života, žije ve strachu a zmatku: „Cítím ty kroky bolesti, ten rytmus / Sám je nekonečným mučením, je šílenstvím! / Je to chuť jen křičet k zbláznění! // Stále ta stejná bolest, to stejná únava je, / Stejně hluboká úzkost, bez naděje, / Co za mnou pořád chodí a nikdy mne neopouští!“⁹ (s. 92). Zde je bolest zobrazována jako skutečná duševní nemoc, se stavy šílenství, se záchvaty úzkosti, s mučivými sluchovými vjemy, s pocity bezvýchodnosti a nevyléčitelnosti, které by určitě mohly vést i k sebevraždě.

Hluboký smutek a bolestný stesk jsou hlavními projevy duševní bolesti. Jejím ztělesněním může být symbolická postava Melancholie, „Malinconia“, jak ji nazval Albrecht Durer, když ji v roce 1514 namaloval. Stala se metaforou moderního básníka, který tvoří skrze svoje utrpení. V renesanci začala být zobrazována jako žena a byl to právě Durer, kdo jí poprvé dodal i pozitivní vlastnosti, stala se jakýmsi prostředkem k dosažení moudrosti a průvodkyní na těžké cestě vedoucí k objevení smyslu života. Podle Diderota je jejím symbolem postava krásné dospělé ženy, která svádí svým smutným výrazem a hypnotizujícím pohledem. Jako by bolest a smutek byly rubem lásky, jako by bolestný vzdech byl zároveň vzdechem milostným.

Symbolem Melancholie bývají často kámen nebo skála. Symbolizují zároveň neměnnost i moudrost, tvrdost i plodnost. Kámen, ať už jako skála, nebo náhrobní kámen, je častým obrazem poezie Florbely Espancy. Melancholie také trpí během času, chce čas zastavit – na obranu proti času se uzavírá ve svém vlastním prostoru. Proto si také vytváří své zámky, hrady, věže a labyrinty. Moderní zobrazení Melancholie už není symbolem strachu ze samoty, ale úzkosti z nicoty, z prázdnoty, která hrozí vyplnit celý svět a všechny světy. Nakonec je to vlastně jediné umělecká tvorba, co člověku skrze melancholii učiní život snesitelnějším (Walter, 2002, s. 1225–1229).

⁷ „Sobem-me aos lábios súplicas estranhas... / Sobre o meu coração pesam montanhas... / Olho assombrada as minhas mãos vazias...“

⁸ „E é desde então que eu sinto este pavor, / Este frio que anda em mim, e que gelou / O que de bom me deu Nosso Senhor! / Se eu nem sei por onde ando e onde vou!“

⁹ „Sinto os passos da Dor, essa cadência / Que é já tortura infinda, que é demência! / Que é já vontade doida de gritar! // E é sempre a mesma mágoa, o mesmo tédio, / A mesma angústia funda, sem remédio, / Andando atrás de mim, sem me largar!“

„Život je úsměv a smrt je jeho útočištěm...“

Vztah Florbely Espancy ke smrti je odrazem jejího vztahu k životu. Mnoho jejích básní pojednává o smrti nebo ke smrti promlouvá, ale vždy tuší, že jedině skrze ni pochopí tajemství života: „Snad jednou mi své tajemství poznat dáš, / Nehybné, v hřbitovním klidu až / Mé tělo hlad růžím zažene“¹⁰ (Espanca, 1992, s. 13). Jindy chápe smrt jako přerod: „A budu-li jednou jen prachem a popelem, / Ať moje noc je tím rozbřeskem, / V němž ztratím se, abych se našla znova...“¹¹ (s. 65). Nebo v ní vidí jedinou neměnnou pravdu: „Pohaslo světlo a začalo se smrákat, / Ústa jsou zavřená každé lži klamně, / Vždyť v bronzové urně mít pravdu je snadné. / Ach, být jak mrtvola, nehybná tak!“¹² (s. 49).

Deník z posledního roku života Florbely Espancy nám o jejím vztahu ke smrti řekne asi nejvíc. Můžeme z něj vyčíst postupné upínání se ke smrti jako k jedinému východisku, které uklidní její nesnesitelnou existenci: „Nic mi není dost, nic mě nepřesvědčí, nic mě nenaplní. Jsem chudák, co považuje všechny poklady světa za nehodné svých prázdných dlaní. Snad jen smrt...ta nekonečnost, ten dokonalý hluboký spánek... Nechtěla bych přijít o tu jistotu, že ona je tím vším, byla by to zlomyslnost, možná zločin“ (s. 85).

Smrt básnířku lákala jak v poezii, tak v životě, od počátku, koneckonců první báseň, kterou napsala ještě jako dítě, se jmenovala *A Vida e a Morte* (*Život a smrt*): „Co je život a co smrt / Ten pekelný nepřítel / Život je úsměv / A smrt jeho útočištěm. // Smrt má své nešťastníky / Život své šťastlivce / Hrob nese smutek / Život kořeny // Život a smrt jsou pokryteckým úsměvem / A láska má loďku svou / A na lodi námořník je“¹³ (Espanca, 2009, s. 32). Zdá se neuvěřitelné, že v osmi letech dokáže pochopit sepětí života se smrtí, pochopit, že „smrt je útočištěm života“, a rozeznat, že jejich úsměv je pokrytecký, jako by to byly přítelkyně, které se jen tváří jako nesmiřitelné sokyně. Aurélia Borges dokonce věnovala celou studii tématu smrti ve Florbelině díle: „Celé Florbelino dílo prostupuje tragická vášeň pro smrt – ať už křičí své bolesti, neuspokojení a revolty, nebo ať se modlí své stíznosti na lásku. Florbela toužila po životě, ale hledala jen smrt s tím zničujícím směřováním k vysvobození“ (Borges, 1946, s. 42).

Můžeme se ptát, zda Florbela Espanca viděla smrt tak, jako její oblíbený autor Leconte de Lisle v úvodu svých *Barbarských básní*: „Život, to je jen iluze, zemřít, to znamená dosáhnout Ničeho a rozplynout se ve věčnosti“¹⁴ (Leconte de Lisle, 1985, s. 5). Odpovědi jsou její verše věnované smrti, kde je setkání se smrtí vždy pozitivní a v jejím deníku je to dokonce stav, ke kterému se upíná. Smrt v jejím díle není nikdy zobrazována jako něco nežádoucího, smutného, nebo dokonce děsivého. Je to vždy přátelská, případně mateřská náruč, je to úleva a útočiště. Stejně jako např. u Baudelaira je vždy psána velkým písmenem, je to utěšující anděl spravedlnosti chudých a umělců: „Smrti, má paní, má vzácná paní Smrti, / Jak příjemné musí být tvé

¹⁰ „Talvez um dia entenda o teu mistério... / Quando, inerte, na paz do cemitério, / O meu corpo matar a fome às rosas!“

¹¹ „E se um dia hei de ser pó, cinza e nada, / Que seja a minha noite uma alvorada, / Que me saiba perder para me encontrar...“

¹² „Luz apagada ao alto e que alumia, / Boca fechada á fala que nao erra, / Urna de bronze que a Verdade encerra, / Ah! ser Eu essa morta inerte e fria!“

¹³ „O que é a vida e a morte / Aquela infernal inimiga / A vida é o sorriso / E a morte da vida a guarida. // A morte tem os desgostos / A vida tem os felizes / A cova tem a tristeza / E a vida tem as raízes. // A vida e a morte são / o sorriso lisonjeiro / E o amor tem o navio / E o navio o marinheiro.“

¹⁴ „la vie n'est qu'une illusion, mourir, c'est gagner le Rien et se fondre dans l'éternité“.

objetí, / Něžné a měkké jako jemné pouto / A jako kořen klidné a pevné“¹⁵ (Espanca, 2009, s. 260). Je lékem na všechna utrpení, fyzická i psychická, je jistotou, která zná správnou cestu, která trpícího člověka zbaví všech těžkostí: „Není bolesti, kterou by nevyлéčila / Tvá ruka, co nás vede krok za krokem / U tebe, v tvém klíně, v tvém náručí / Není zlý osud ani neštěstí“¹⁶ (s. 260). Smrt je v poezii Florbely Espancy často personifikovaná, je to podle všeho krásná, ušlechtilá dáma vždy uklidňující a přinášející úlevu: „Paní Smrti, se sametovou dlaní, / Zavři mé oči, které už všechno viděly / Zachyť má křídla, která už tolik létala!“¹⁷ (s. 260). Smrt také přináší konečně pochopení člověku, který se cítí být vyděděncem společnosti, který je izolovaný a nepochopený.

Tím, že svůj lyrický subjekt autorka přenáší do Maurské země, přidává smrti zvláštní, pradávnou schopnost vysvobodit maurskou princeznu z prokletí žít sama, nepochopená, v cizí zemi: „Z Mauretánie přicházím, jsem dcerou krále, / Zlá víla mě zaklela a já tady stále / Na tebe čekám... zruš mé zakletí! // Nechejte vstoupit smrt zářivou / Přišla si pro mě, vezme mě pryč. // Otevřela jsem všechny dveře / Jako křídla, která vzlétnou“¹⁸ (s. 259).

„Ať tak či tak, všechno bude lepší než tento svět...“

Jedinou a poslední, i když extrémní možností, jak vzít život do svých rukou, je sebevražda. Právě proto, aby bylo možno docílit okamžiku, kdy smrt přijde včas a očekávána. Florbela zvolila tento způsob, jak dokázat sama sobě, že je schopna rozhodovat o svém životě v době, kdy pocit její nadbytečnosti přesahoval její síly. Tím, že Florbela Espanca zemřela na předávkování prášky na spaní, dala podnět k mnoha dohadům a sporům. Vzniklo mnoho článků a studií, které popisovaly, jak básnička spáchala sebevraždu, a nejméně stejně tolik takových, které vysvětlovaly, že sebevraždu rozhodně nespáchala. Přitom je možné vyvodit, mimo jiné i z několika dopisů, ve kterých dala svým přítelkyním vědět, jak má být naloženo s jejími ostatky, že si tři lahvičky plné prášků na spaní vzala schválně. Nicméně je zde na místě vysvětlit, proč vlastně vznikla tak mohutná kampaň na popření tohoto prostého faktu. Pravděpodobně tato snaha vyšla ze samotné rodiny, jak nám potvrdil pan Dr. Alexandre José Torinha, poslední Florbelin příbuzný. Dokonce byla básniřce i přičtena poslední věta, kterou snad prý zaznamenal její poslední manžel Dr. Mário Lage: „Podej mi tužku, vymyslela jsem sonet.“¹⁹ A byla dále živena početnou skupinou Florbeliných obdivovatelů a obránců jejího díla. Církev totiž Florbelu odsoudila jak za její dílo, tak za její život (byla nemanželským dítětem, její otec uznal

¹⁵ „Morte, minha Senhora Dona Morte, / Tão bom deve ser o teu abraço! / Lânguido e doce como um doce laço / E como uma raiz, sereno e forte.“

¹⁶ „Não há mal que não sare ou não conforte / Tua mão que nos guia passo a passo, / Em ti, dentro de ti, no teu regaço / Não há triste destino nem má sorte.“

¹⁷ „Dona Morte dos dedos de veludo, / Fecha-me os olhos que já viram tudo! / Prende-me as asas que voaram tanto!“

¹⁸ „Deixai entrar a Morte, a Iluminada, / A que vem para mim, pra me levar. / Abri todas as portas par em par / como asas a bater em revoada.“

¹⁹ Zaznamenáno v rozhovoru autorky s J. A. Torrinhou ve Vile Viçose 14. ledna 1999. Je zde ale třeba toto tvrzení uvést na pravou míru. Tutéž větu, kterou Dr. Alexandre Torrinha označil jako Florbelimu poslední, jsme totiž objevili v jednom dopisu, který poslední básniřčin manžel poslal A. Torrinhovi. Touto větou totiž trochu pohrdavě ilustroval, jakým způsobem Florbela psala verše: „Ležela v lenošce a říká: dej mi tužku, vymyslela jsem sonet. Jindy se to stejné stalo ve vlaku do Porta. Její verše byly křeče jejího duševního stavu, nebyly to literární kompozice“ (Espanca, 1986, s. 109).

otcovství až mnoho let po její smrti, a to na naléhání Spolku přátel F. E., v neposlední řadě byla třikrát vdaná). Fakt, že spáchala sebevraždu, by toto odsouzení jen posílil. Nakonec i Guido Battelli, básnířčin přítel a propagátor jejího díla v Portugalsku i Itálii, přistoupil na možnost, že ke smrti Florbely došlo nešťastnou shodou okolností, pravděpodobně i proto, aby konečně ukončil dlouholeté spory o umístění Florbeliny busty v městském parku v Évoře. Otázka, zda Florbela Espanca zemřela dobrovolně, nebude nikdy vyřešena, a samozřejmě pro pochopení jejího díla není podstatná. Smrt Florbely Espancy, stejně jako její život, bude vždy přitahovat romanopisce i scénáristy pro svoji dramatickosti i nekonvenčnost.²⁰ V románu *Bela Cristiny* Silvy je Florbelina smrt popsána velmi jednoduše a prozaicky: „Ve skleničce je hromádka bílých pilulek. Vypadají jako bonbóny, sladké pilulky, které přivedou duši ke klidu. Jeho rozšíření se dýchacími cestami, plicemi, mozkem až ke skutečnému obrazu závisí jen na několika bílých pilulkách. Uchopí lahvičky a vrací se do postele, užívá si okamžiku dokonalého triumfu. Neskončí tady, začne znovu po boku svého bratra“²¹ (Silva, 2005, s. 13).

Ve Florbelině poezii se objevují nejen básně přímo promlouvající se smrtí, případně takové, které ji popisují jako uklidňující přítelkyni, ale v některých je smrt obsažena i nepřímou – v rozhovoru s umírajícím, vyjadřuje zde klid a úlevu, která čeká umírajícího člověka. Jeden z její sonetů (*A um moribundo*, čes. *Umírajícímu muži*) se vyznačuje paralelistickou stavbou zesílenou opakováním posledního řádku jako refrénu dvou prvních strof, které tím získávají charakter ukolébavky: „Neměj strach, ne, jen klidně / Tak jako podzimní noc usíná, / Zavři své oči pomalu a vlídně / Tak jako holubice znavená. // Zlehýnka nakloň hlavu svou / A klidně uvolni svá ramena / Tak jako těžce udýchaná večer jsou / Ta křídla holubice znavená...“²² (Espanca, 2009, s. 171). Oba tercety naopak vyznívají velmi dynamicky, dokonce znepokojivě – jsou složeny z otázek bez odpovědí a závěr ústí v rezignovanou odpověď: „A co je potom? Potom? Nebe blankytné? / Jiný svět? Věčné nic? Bůh? / Propast? Trest? Útočiště poklidné? // Co na tom záleží? Co tobě na tom záleží, kdo umíráš? / Ať tak či tak, všechno bude lepší než tento svět / Všechno bude lepší než tento život, který máš...“²³

V otázce smrti jako hlavního motivu díla a zároveň otázky smrti jako cíle a účelu života – sebevraždy se můžeme obrátit k velmi zajímavé studii Idy Kodrlové a Ivo Čermáka *Sebevražedná triáda*, která se zabývá sebevraždou tří autorek – Virginie Woolfové, Silvie Plathové a Sarah Kaneové jak z hlediska psychiatrického a psychoanalytického, tak z hlediska literárního. Je velmi zajímavé sledovat, jak se úmysl ukončení vlastního života odráží v díle a jak tato tvrzení

²⁰ V roce 2012 portugalský režisér Vicente Alves do Ó dokonce natočil velmi úspěšný biografický film *Florbela*.

²¹ „No interior do vidro apinham-se minúsculos comprimidos brancos. Parecem rebusados, pílulas doces que, depois de tomadas, poderiam fincar o seu espírito ao apaziguamento. [...] A sua disseminação pelas vias respiratórias, pelos pulmões, pelo cérebro até a imagem real depende apenas de alguns comprimidos brancos. Agarra nos frascos e regressa à cama, gozando um instante de triunfo pleno. Não acabava ali, recomeçava ao lado de seu irmão.“

²² „Não tenhas medo, não! Tranquilamente, / Como adormece a noite pelo Outono, / Fecha os teus olhos, simples, docemente. / Como, à tarde, uma pomba que tem sono... / A cabeça reclina levemente / E os braços deixa-os ir ao abandono, / Como tombam, arfando, ao sol poente, / As asas de uma pomba que tem sono...“

²³ „O que há depois? Depois? ... O azul dos céus? / Um outro mundo? O eterno nada? Deus? / Um abismo? Um castigo? Uma guarida? // Que importa? Que te importa, ó moribundo? / - Seja o que for, será melhor que o mundo! / Tudo será melhor do que esta vida!...“

odpovídají i dílu Florbely Espancy. Koneckonců najdeme i mnoho shodných rysů jak v životě těchto autorek, a zahrnuji sem teď i Florbelu, tak v jejich tvorbě.

Tak jako v kapitole o vznešené bolesti, i zde mluvíme o vznešené smrti, o vznešenosti smrti. Jedná se o samotné sebepopření, sebezničení, které nacházíme v její poezii: „Myslím, že toto sebeničení, ke kterému se přiznává – jsem nic, jsem mrtvá, že tato sebestrukce je vlastně sebepotvrzením, je to zásadní potvrzení svého vnitřního já, mluví o zničení, které přichází zvenčí a je zničením... neřeknu ženy, řeknu všech, kdo nerespektují symbolické formy moci“ (Magalhães, 1999, s. 29).

V jednom z dopisů, které psala svému příteli Guidovi Battellimu, se svěruje se svými pocity, které odhalují její depresivní stavy, a především postavení, jaké Florbela dává smrti. Smrt je pro ni krása, vznešenost, nadpozemskost, lehkost: „Někdy se mi zdá, jako by se má duše vznášela v průsvitném vzletu citů, a tehdy tuším něco z toho tajemství nejvyšší a věčné krásy, zapomenu na ubohost lidského života a připadám si vznešená a velká, jako bych byla mrtvá“ (Espanca, 1986, s. 86). Toto vzepření se proti ovládnutí zvenčí, proti formám, do kterých se nechtěla vměstnat, ústí právě v to, co pojmenovává Ida Kodrlová: „Nejasná touha zrušit hranice self, touha po transcendenci tak přináší hrozbu dezintegrace a rozplynutí self (třeba ve smrti)“ (Kodrlová – Čermák, 2009, s. 128). Paradoxně to, co Florbela hledala, totiž klid, pocit, že o ni někdo pečuje, že má místo, kde může klidně spočinout, se stalo posledním důvodem jejího úniku – do nemoci a potom do smrti. Z dopisů, jak jejích, tak těch, které psal Dr. Lage – poslední Florbelin manžel – jejímu otci, vidíme, jak moc všichni Florbelu hlídali a snažili se ovlivňovat všechno, co dělala: „Drahý tcháne, Bela dnes odjela rychlíkem do Lisabonu, odkud pojede dnes nebo zítra dál. Jak víte, má už několik měsíců horečky, a tak uvidíme, jestli jí takový měsíční pobyt dál od moře neudělá dobře. Léčba spočívá hlavně ve fyzickém a duševním odpočinku: musí co nejvíce ležet v posteli, chodit spát velmi brzo a vstávat co nejpozději a žádné únavné procházky! Taktéž Vás žádám, abyste dohlédl, aby se nerozčílovala a nerozrušovala“ (Espanca, 1999, s. 241).

Není divu, že nakonec skončila zavřená ve svém pokoji, aby ji nikdo nerozrušoval, a na ten aseptický klid nakonec zemřela. Podobně vysvětluje Ida Kodrlová pohnutky Virginie Woolfové (koneckonců obě si vzaly za muže svého lékaře): „Možná se Woolfová také cítila být frustrovaným otrokem – otrokem své nemoci, která ji zbavovala vlády nad myšlením i emocionálními stavy, otrokem Leonarda, který kontroloval každý její krok, otrokem svých čtenářů, které neustále musela a chtěla přesvědčovat o hodnotě svého díla...“ (Kodrlová – Čermák, 2009, s. 130).

Tak jako v poezii Florbely Espancy je smrt únikem, pravděpodobně i ve svém životě básnířka pocítovala potřebu uniknout světu, ve kterém nebyla šťastná. To ale neznamená nutně, že už nechtěla žít. Ida Kodrlová o tom píše: „Důležitým faktorem v rozvoji suicidálního procesu je podle Maltsbergera víra jedince, že fyzická sebestrukce není mentální sebestrukce a že mentální self bude osvobozeno od utrpení“ (s. 120).

Skutečně není důležité rozhodnout o tom, zda Florbela spáchala sebevraždu nebo ne, je jisté, že se chtěla osvobodit, vydechnout, odpočinout si, být volná a jen svá. Neznamená to, že si brala prášky na spaní s úmyslem zemřít, jen už chtěla konečně „být stínem stínu mezi tolika stíny v mé duši, protože „všechno bude lepší než tento život!“ (Espanca, 2009, s. 171). O tomto hledisku dobrovolné smrti píše i Ida Kodrlová: „Zejména u suicidálních jedinců, kteří se živí literární tvorbou, je pak důležité rozpoznat, zda pojmají smrt jako něco konečného – jako něco, co vypne jejich mysl jednou pro vždy [...] nebo ji vnímají jako akt osvobozující mysl

od utrpení“ (Kodrllová – Čermák, 2009, s. 120). Navíc, pokud bychom vycházeli z Florbeliny tvorby, najdeme, jak touhu vypnout mysl a už nikdy nemyslet: „Kéž bych se tak mohla vrátit k nevinnosti / Těch prostých, zdravých nehybných věcí, / Svléknout tu marnou hrdost nesouladnosti / Rozedraný plášť chromých sousoší!“²⁴ (Espanca, 2009, s. 200); „To utrpení myslet, bědné snažení! / Kéž by tak utichl tvůj hlas! / Kéž bych mohla uvnitř sebe snáz / Uškrtit to zvíře v okamžení“²⁵ (s. 76); „Chtěla bych být kamenem nemyslícím, / Kamenem u cesty, tvrdým a silným!“²⁶ (s. 79).

Častým motivem v poezii Florbely Espancy je zastavení okamžiku a většinou je tato touha po zmrazení času vyřešena právě smrtí: „Ach, být jak mrtvola, studená tak, / Kněžsky nehybná v té zemi chladné / Nevědět, zda je mír, zda válka vládne, / Nevidět úsvit, ani slunce západ. // ... // Ach, zachytit okamžik prchavý, / V němž tvůj polibek láskou zoufalý, / Spaluje mé křehké tělo jantarové“²⁷ (Espanca, 1992, s. 49). Ačkoli je v této básni důvodem zastavení okamžiku láska a její zdánlivě delší trvání, přesto je to v podstatě zase smrt, která vše řeší. Způsobí, že se člověk netrápí s okolním světem, důležitá je jen láska, v tomto případě naplněná láska tělesná. Jako by měla pocit, že jediné tak uchová své pravé já. Ida Kodrllová to ve své studii nazývá „mumifikace self“ – je v díle výrazem touhy umělce zachytit své Já v podobě, v níž chce, aby bylo vnímáno čtenáři i po jeho smrti. Dochází pak k jakési sebekonstrukci uvnitř uměleckého díla, jejímž účelem je „petrifikovat self, učinit jej statickým“ (Kodrllová – Čermák, 2009, s. 193).

„... zapomnění na ubohosti lidského života, vznešenost a velikost.“

Bolest i smrt hrají v díle Florbely Espancy bezpochyby pozitivní roli.²⁸ Bolest se projevuje dokonce jako podstatná charakteristika lyrického subjektu, je zobrazována také jako prokletí a zároveň kouzlo, které pozvedá lidskou bytost a přispívá k jejímu sebepoznání. Charakterizuje také vznešené bytosti, je znakem výjimečných, jedinečných osobností. Tato bolest není vyústěním nešťastné lásky, je to spíš bolest z nesnesitelné nepoznatelnosti bytí a vlastního já, z nemožnosti změnit své předurčení a osud. Je to především bolest existenciální. Smrt je zde

²⁴ „Quem me dera voltar à inocência / Das coisas brutas, sãs, inanimadas, / Despir o vão orgulho, a incoerência: / -Mantos rota de estátuas mutiladas!“

²⁵ „Tortura de pensar! Triste lamento! / Quem nos dera calar a tua voz! / Quem nos dera cá dentro, mui-to a sós, / Estrangular a hidra num momento!“

²⁶ „Desejos vãos, eu queria ser a pedra que não pensa, / A pedra do caminho, rude e forte!“

²⁷ „Ser uma pobre morta inerte e fria, / Hierática, deitada sob a terra, / Sem saber se no mundo há paz ou guerra, / Sem ver nascer, sem ver morrer o dia, // ... // Ah, fixar o efêmero! Esse instante / Em que o teu beijo sôfrego de amante / Queima o meu corpo frágil de âmbar loiro“

²⁸ Jen v jedné básni není smrt vznešená a uklidňující, v básni *Renúncia (Odevzdání)* je smrt strašlivá, skoro hororová, evokující pohřbení zaživa: „Zavři dobře oči! Na nic se nedívej! / Víc zbledni! A pokorně odevzdej / své paže velikému kříži! // Zmráz rubáš, jenž tě svírá! / Ať tvá ústa naplní popel a hlína, / Ach mladosti moje, tolik rozkvetlá!“ [„Fecha os teus olhos bem! Nao vejas nada! / Empalidece mais! E, resignada, / Prende os teus braços a uma cruz maior! // Gela ainda a mortalha que te encerra! / Enche a boca de cinzas e de terra / Ó minha mocidade toda em flor!“] (Espanca, 2009, s. 145). Obraz úst naplněných popelem a hlínou už snad ani nenáleží k dekadenci, jeví se snad až postmodernistickým. Antiteze mezi zmíněným obrazem a závěrečným veršem o rozkvetlém mládí je ledově ironická, morbidní, skoro až masochistická.

potom chápána jako lék na všechna utrpení, fyzická i psychická. Je to jediná jistota, mateřské objetí, útočiště, úleva. Dokáže zmrazit okamžik, zastavit čas, zvěčnit lásku. Smrt v díle Florbely Espancy neztělesňuje ani konec, ani tragédii. Je to spíš nový začátek, možnost nové existence bez utrpení.

LITERATURA

Prameny

- ESPANCA, Florbela. 1992. *Obras completas*. Vol. II. Poesia. Portugal: Publicações Dom Quixote, 1992. ISBN 978-9722-005-54-8.
- ESPANCA, Florbela. 1986. *Obras completas*. Vol. VI. Cartas. Portugal: Publicações Dom Quixote, 1986.
- ESPANCA, Florbela. 2009. *Obra Poética*. Vol. I. Lisboa: Presença, 2009. ISBN 978-972-2342-117.
- ESPANCA, Florbela. 2010. *Obra Poética*. Vol. II. Lisboa: Presença, 2010. ISBN 978-972-2343-220.

Sekundární literatura

- BORGES, Aurélia. 1946. *Escola florbeliana*. Lisboa: Expansão, 1946.
- KODRLOVÁ, Ida – ČERMÁK Ivo. 2009. *Sebevražedná triáda*. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1524-2.
- LECONTE DE LISLE, Charles Marie. 1985. *Poèmes barbares*. Paris: Gallimard 1985.
- MAGALHÃES, Joaquim Manuel. 1999. Demasiado poucas palavras sobre Florbela. In: *Rima Pobre. Poesia Portuguesa de Agora*. Lisboa: Presença, 1999, s. 18–30. ISBN 972-23-2409-8.
- SARAIVA, António José – LOPES, Óscar. 1972. *Dějiny portugalské literatury*. Praha: Odeon, 1972.
- SILVA, Cristina. 2005. *Bela*. Lisboa: Ambar, 2005. ISBN 972-43-0995-9.
- WALTER, Philippe. 2002. *Dictionnaire des mythes féminines*. Paris: Edition Rocher, Bertrand, 2002.

Poznámka autorky

Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2019_029).

.....

Mgr. Kateřina Ritterová, Ph.D.
Katedra romanistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
779 00 Olomouc
Česká republika
katerina.ritterova@upol.cz